

Fehér Viktor

Irányok és műhelyek a Jugoszlávia- emlékezet kutatásában*

Konferenciabeszámoló a 4. Socialism on the Bench nemzetközi tudományos konferencia Emlékezetkultúra szekciójában elhangzott előadásokról, 2019. szeptember 26–28., Pula.

Negyedik alkalommal szerveztek nemzetközi konferenciát a jugoszláv szocializmus tudományos, kritikai megközelítéseiről *Socialism on the Bench* címmel Pulán, 2019. szeptember 26–28. között.¹ A rendezvényt a Pulai Juraj Dobrila Egyetemen működő, a szocializmus kultúratudományi és történelmi tanulmányozására hivatott kutatóközpont² hívta életre a 2012-es megalakulását követő évben, kétévenkénti ismétlést tűzve ki célul. 2019-ben a „folytonosság és innováció” témája mentén szerveződtek a szekciók, olyan kérdésekre keresve a választ, hogy például a kommunista hatalomátvétel során milyen társadalmi-politikai gyakorlatok kerültek háttérbe, maradtak meg vagy jöttek létre, illetve ezek közül melyek ágyazódtak be a posztoszocializmus társadalmába, pozitív vagy negatív örökség formájában.³ Rövid összefoglalóban az *Emlékezetkultúra* szekció előadásainak bemutatásán keresztül kísérek meg betekintést nyújtani a volt Jugoszlávia területére fókuszáló jelenkori emlékezetkultúra témakörében végzett vizsgálódások kutatási irányiba és tudományos műhelyeibe.

Ivana Spasić⁴ *Folytonosság és torzulás a Jugoszlávia-emlékezetben* című előadásával indította a szekciót. A Tamara Petrović Trifunovićyal⁵ végzett közös

* A beszámoló az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3-I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

¹ A Jugoszláviát tematizáló konferenciára angol és horvát (illetve „egymást kölcsönösen értő”) nyelveken szóló előadásokat vártak. A résztvevők túlnyomórészt a volt jugoszláv tagköztársaságok kutatóintézeteinek munkatársai, illetve az e területről származó, európai intézményekben elhelyezkedett kutatók voltak, így, néhányat kivéve, az előadások horvátul vagy szerbül hangzottak el. A konferenciaelőadások teljes áttekintését lásd a kétnyelvű rezümékötetben: Buhin–Duda 2019. Az ebben a beszámolóban megjelenő magyar nyelvű előadás címek, intézménynevek, titulusok a szerző fordításai.

² <https://www.unipu.hr/ckpis/en> – utolsó letöltés: 2019. október 27.

³ A háromnapos konferencia szekciótematikája a következőképpen alakult: A posztoszocializmus kulturális-gazdasági gyakorlatai; Emberi jogok és a represszív apparátus; A pártkáderek; A média; Gazdaság (nemzetközi és hazai aspektusok); Munkások; Emlékezetkultúra; Jugoszlávia és a többiek; Társadalmi-kulturális dinamika; Modernizmus; Feminizmus; Nemzeti kérdés és nacionalizmus. A programfüzetet lásd <https://www.unipu.hr/images/50024549/4SnK%20PROGRAM.pdf> – utolsó letöltés: 2019. október 20.

⁴ Rendes egyetemi tanár és intézetvezető (Belgrádi Egyetem, Szociológia Tanszék, Szociológiai Kutatóintézet).

⁵ Doktorandusz és kutatási asszisztens (Belgrádi Egyetem, Szociológia Tanszék, Szociológiai Kutatóintézet).

kutatásban azt vizsgálták, milyen folyamatok előzték meg a ma uralkodó szerb diskurzusokat jellemző Jugoszlávia-ellenesség, illetve ezzel párhuzamosan a Jugoszlávia-emlékezet nacionalizálásának gyakorlatát, melyekre később még kitérek. Emellett egy 2012-ben végzett és 2019-ben megismételt, kérdőíves gyűjtés keretében a szerbiai polgárok álláspontjára is rákérdeztek. A szerbiai nyilvános diskurzusokat nézve két tendencia látszik érvényesülni, amelyeket leegyszerűsítve antinacionalista és antijugoszláv⁶ álláspontnak nevezett az előadó. Ezzel mintegy előrevetítette azt a kutatások által rendre igazolt tételt, hogy nacionalizmuspárti és nacionalizmussal szembeálló társadalmi-politikai csoportok közti feszültségekről van szó, s hogy Jugoszlávia-pártiak csupán a jelenkori, előretörő nacionalizmus ellenzőiből válhatnak.⁷ „Mire emlékeznek valójában az emberek?” – tette fel a kérdést Spasić, majd arról számolt be, hogy a megkérdezettek 85%-a pozitívan emlékezik Jugoszláviára. Következtetéseiben a Jugoszlávia-emlékezet konstrukciójának hibridizációjáról beszélt, mely kettős szerepű. A volt államra való emlékezés a kérdőívkitöltők körében a saját tapasztalatokból táplálkozó, „rég szép idők” feletti búslakodás formáit jeleníti meg, míg a sajtóforrások alapján vizsgált főbb politikai diskurzusokat a már említett két narratíva, a Jugoszlávia-ellenesség és -emlékezet nacionalizálása, vagyis „elszerbesítése” uralja.

A szekció további két előadása foglalkozott az előbbi kérdéskörrel. A Jugoszlávia-ellenesség diskurzusát Jelena Đureinović⁸ előadása árnyalta tovább, aki megkísérelte áttekinteni az antijugoszláv narratívák szerbiai vonatkozásait 1990-től a 2000-es évekig. A háború alatt már érzékelhető váltás a hivatalos politikai emlékezet ambivalenciáját hozta magával. Noha ebben tovább élt a népfelszabadító háború emlékezetének uralkodó diskurzusa, az már inkább szerb háborús narratívaként tételeződött. A Slobodan Milošević bukása után hatalomra jutó Demokrata Pártnál pedig már egyértelműen negatív megítélést kapott a titói Jugoszlávia, s új emlékhelyek, ünnepek és megemlékezési szertartások váltották fel és feledtették el a közelmúltbeli „sötét kort”. Mišo Kapetanović⁹ a bosznia-hercegovinai Grmeč-hegyen található Korčanica emlékműkomplexum, egy II. világháborús partizánkórházból lett emlékhely régi és új jelentéseiről szóló vizsgálatát mutatta be. Ahogyan az a jugoszláv szocializmus emlékműveiről általánosan elmondható, a délszláv háború után a Korčanica is a mellőzött emlékhelyek sorába került, míg a környékbeli települések – Luči Palanka, Prijedor és

⁶ Vagy antijugoszláv kontra jugoszláv, nacionalista kontra antinacionalista.

⁷ Lásd például: Kramarić 2016. Alenka Bartulović szarajevói terepén azt a társadalmi csoportot jelöli antinacionalistának, amely vagy nem tud, vagy nem akar behódolni a „háromfejű nacionalista kígyó terrorjának”, s e csoportba a boszniai mint területi meghatározottságú identitás népszerűsítőit, illetve a jugónosztalgikusokat sorolja (Bartulović 2015: 54–55).

⁸ Doktorandusz (Justus Liebig Egyetem, Giessen), disszertációjának munkacíme: *Glory for the Defeated: Memory of Second World War Resistance, Collaboration, and Retribution in Contemporary Serbia*.

⁹ Posztdoktori ösztöndíjas (St. Gallen-i Egyetem). Doktori disszertációját a Ljubljana-i Egyetemen a Balkan Studies program keretében írta *Roadside Architecture in Bosnia and Herzegovina Between Consumerism and Vernacularity* címmel.

Banja Luka – lakosai, az emlékmű korábbi tisztelői és különféle politikai aktorok újra használatba nem vették. Kapetanović megállapításai kapcsolódnak az egyik legfontosabb politikai diskurzushoz, az Ivana Spasićnál már említett Jugoszlávia-emlékezet – illetve ezzel összefüggésben az emlékhelyek – nacionalizálásával járó folyamathoz. Az előadó szerint a vizsgált – a Boszniai Szerb Köztársaság területén, annak fővárosától, Banja Lukától autóval másfél órányira található – emlékműkomplexum a szerb nemzeti mozgalom szimbolikus térfoglalásának meghatározó része lett. Kapetanović azzal érvelt, hogy a megemlékező rendezvények látogatói kezdetben ünnepi öltözetben, az utóbbi években viszont jórészt szerb népviseletben jelentek meg. Fontos azonban számot vetni azzal a lehetőséggel is, hogy valójában a nemzeti reprezentációk újbóli használatbavételéről van szó, hiszen a volt Jugoszlávia kommemoriációs rendezvényein ugyancsak szerepe volt a népviseletnek és a néptáncnak, ami Tito hatalmi legitimitációját szolgálta akkoriban.¹⁰

A szekció további résztvevői közül Tanja Petrović¹¹ két önkéntes ifjúsági munkavégzési akció, a Šamac és Szarajevó közti vasútvonal-építés első (1947) és második (1978) szakaszának emlékezetét hasonlította össze a generációs identitásra, illetve a szocialista értékrendbe és ideológiába vetett hit változásaira fókuszálva. Az interjúkra, nyomtatott és internetes forrásokra alapozó vizsgálatában amellett érvel, hogy az 1947-es építkezésnél a szocializmus korai korszakára jellemző forradalmi hangulat rendkívüli buzgalma jut kifejezésre: egy liminális állapot, amelyben egy emelkedett cél, a fényes jövő, az együttépítés ideálja kerül előtérbe, amelyben az ott dolgozók a szocialista eszme hőseit testesítik meg. Ezzel szemben az 1978-as munkavégzésnél már érzékelhető a szocializmus ígérete és tényleges működése közötti különbség, ami egyszerűbb, materiális célok megvalósítása felé terelte a munkavégzőket.

Tina Filipović¹² *A SUBNOR hatása a jelenre, illetve szerepe a lokális jövőépítésben* című előadásában a Népfelszabadító Háború Harcosainak Szövetsége¹³ egyik alszervezetének történeti és jelenkori szerepét vizsgálta Labinban, ahol a járás lakossága a háború emlékezetének ápolása mellett közösségsegítő feladatok ellátását is magára vállalta. Sabina Damiani¹⁴ pedig művészettörténeti irányú előadásában az „Inappropriate monuments” mozgalomról¹⁵ beszélt, amelyben

¹⁰ Lásd például az 1975-ös Donja Stubica-i horvát parasztháborúról és Matija Gubecről (Gubecz Máté) szóló emlékköltési gyakorlatot (Oroz–Alempijević Škrbić 2015).

¹¹ Kutató (Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia Tudományos Kutatóközpontja, Ljubljana).

¹² Tanársegéd (Pulai Juraj Dobrila Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelem Tanszék).

¹³ 'Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata' – Népfelszabadító Háború Harcosainak Szövetsége. 1961-ben alakult társadalmi-politikai szervezetként Jugoszláviában. A háborús veteránok és a lágerekből hazatértek támogatását, illetve a II. világháborús, Tito vezette partizánmozgalom emlékezetének ápolását látta el. Több településen és járásban máig működik különféle szerveződési formákban és tevékenységi körökben.

¹⁴ Független művész, kurátor.

¹⁵ Lelőhely: <https://inappropriatemonuments.org/en/> – utolsó letöltés: 2019. október 22.

a szocialista emlékművek esztétikai értékelésére s azok ilyen irányú újraértelmezésére, illetve megőrzésére hívta fel a figyelmet. A mozgalom egy nemzetközi szakmai platform, amely a jugoszláv népfelszabadító háború emlékműveivel foglalkozó szakembereket és civil szervezeteket fogja össze.

A konferencia idei kérdésfeltevéséhez igazodva, a szocializmusban gyökeret vert gyakorlatok (emlékezési formák, emlékművek, intézmények) múltbéli és jelenkori társadalmi-politikai felhasználásai köré csoportosultak a szekcióelőadások. Mindez, a kutatóközpont korábbi rendezvényeivel együtt, a 2010-es évtől fogva vibráló,¹⁶ az egész régió antropológiai és társadalomtudományos vizsgálatát nagyban meghatározó, a szocializmus kritikai tanulmányozását célzó vizsgálatokhoz illeszkedett.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Augustinčić, Tomislav 2014: Ildiko Erdei, Čekajuci Ikeu. Potrošačka kultura u postsocijalizmu i pre njega. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* (44.) 37. 269–271.
- Bartulović, Alenka 2015: O “bosanskom mentalitetu”: Od distanciranih opažanja do antinacionalističkih praksi. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* (52.) 2. 53–68.
- Buhin, Anita – Duda, Igor 2019: *4. međunarodni znanstveni skup Socijalizam na klupi: Kontinuiteti i inovacije*. (Rezümékötet.) Pula.
- Kramarić, Zlatko 2016: *Nostalgija: Kratka povijest zaborava*. Zagreb–Osijek.
- Oroz, Tomislav – Alempijević Škrbić, Nevena 2015: Dva lica spomenika: Politike i prakse korištenja Spomenika Seljačkoj buni i Matiji Gupcu u Gornjoj Stubici. *Studia Ethnologica Croatica* (27.) 1. 131–187.

¹⁶ Augustinčić 2014: 269.